

Trükimustrilised pearätikud Kihnu kultuuriruumis

Mari Pukk

Resümee

Käesolev artikkel tutvustab kihnlaste ainulaadsest pearätiku kandmise kultuuri. Tutvustan sitsirätikute tähtsust Kihnu traditsioonilises naisterõivastuses ning selgitan kallisseltsi rätikute kui kogukonnasisese nähtuse tähendust, andes ülevaate nende päritolu ja eripära kohta.

Sitsirätikuid peetakse Kihnu traditsioonilise rõivastuse lahutamatuks osaks, kuid ostukaubana on need senini etnograafiliste uurimuste vaateväljast kõrvale jäänud. Rätikuid klassifitseeritakse materjali, päritolu ja kasutusotstarbe põhjal. Nüüdisajalgi tuntakse seitset liiki rätikuid; nimetused on rätikutele antud nii mustrite kui päritolu põhjal. Pearätikud peavad alati olema kooskõlas rõivastuse põhieseme, seelikuga, mille värvigamma ja triibustik väljendab naise elukaares asetleidvaid sündmusi. Reeglite järele valvavad kogukonna vanemad ja teadlikumad liikmed, kes seisavad saare traditsioonide püsijäämise eest. Nagu kandmisel, kehtivad kindlad kirjutamata reeglid ka rätikute hooldamise, säilitamise ja kokkuvoltimise kohta.

Kihnu kogukonnas peetakse kõige hinnatumaks just 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses Venemaal Vladimiri kubermangus Aleksandrovi maakonna vabrikutes toodetud punasepõhjalisi nn kallisseltsi rätikuid, mida mujal maailmas tuntakse põhitooi Türgi punase nime all. Kallisseltsi rätikute omamine on Kihnu kogukonnas omamoodi staatusesümbol – uhkemaks ja rikkamaks peetakse seda, kel rohkem rätikuid; rätikute ringlemist jälgitakse väga tähelepanelikult ning kõige hinnalisemaid rätikuid kantakse vaid oluliste elusündmuste puhul.

Võtmesõnad: Kihnu saar, rahvarõivad, trükimustrilised pearätikud, kogukondlikud rõivastumisreeglid

Sissejuhatus

Kihnu saar on üks omanäolisemaid kultuuripiirkondi Eestis ning Kihnu kultuuriruum on 2003. aastast kantud UNESCO suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekirja. Sügavalt juurdunud traditsioonilise eluviisi tõttu pakub Kihnu kultuur etnoloogidele ja folkloristidele jätkuvat ja mitmekülgset uurimismaterjali.

Kihnu rõivauurimuste vallast on põhjalikumad Kristi Jõeste „Kihnu kõrdid eile ja täna“ (2012), mis käsitleb Kihnu seelikute (*körtide*) ajalugu ja kasutusviise tänapäevani välja. Kihnu seelikute on koostanud 2006. aastal seminaritöö ja 2007. aastal lõputöö TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakonna üliõpilane Maile Sutt. Kihnu lasterõivaid on käsitlenud TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili eriala üliõpilane Maaja Kalle oma 2012. aasta lõputöös. Ülevaate saare käsitööst ja traditsioonilisest rõivastusest annavad Kihnu käsitöömeister Rosaali Karjami ja Kärt Summataveti koostööna valminud raamatud „Kihnu Roosi käsitöökogu“ (Summatavet 2010) ja „Kihnu Roosi kindakirjad“ (2008) ning Svea Aaviku koostatud raamat Rosaali Karjamist „Elumõnu“ (2009).

Nagu märgib SA Kihnu Kultuuriruum juhataja ja Kihnu kultuuri tulihingeline hoidja Mare Mätas (VM Pukk 2014–2015: Mätas), on senini tähelepanuta jäänud Kihnu rahvarõivatraditsiooni kestmise seisukohalt nii olulised sitsirätikud ja -põlled, mis on kihnlaste jaoks 20. sajandist alates üks meeliköitvamaid teemasid. Senini on need rõivastuse lisaelemendid kui vähetähtsad ostukaabad jäänud uurijate poolt suurema tähelepanuta.

Kihnus kantavate pearätikute kohta on publitseeritud materjali napilt. Mõningase ülevaate teema kohta annab Rosaali Karjami rätikute kogu puudutav peatükk Kärt Summataveti (2010) raamatus „Kihnu Roosi käsitöökogu“ ning Mare Mätase ettekanne Ingrid Rüütli juubelikonverentsil 2005. aastal (Mätas 2005). Pearätikute ja seelikute seostest ning pearätikutest rõivaste täiskomplekti osana on kirjutatud raamatu „Kihnu kõrdid eile ja täna“ peatükis „Kõrdid ja muud riietuse osad“ (Jõeste 2012) ning raamatu „Elumõnu“ peatükis „Kihnu naesõ „lisavarustus““ (Aavik 2009).

Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) etnograafilises arhiivis (EA) ja korrespondentide vastuste arhiivis (KV) ei leidu otseselt Kihnu pearätikuid puudutavaid materjale, ka ei suuda ERMi esemekogu võistelda kihnlaste omanduses ja kasutusel olevate rättide hulgaga. Eesti muuseumide veebivärv MUIS annab fotoga museaalide otsinguvasteks 6 visuaalselt sarnast rätti, neist kahe kogumiskohana on märgitud Kihnu, kahel Ruhnu ja ühel Narva. Kihnu muuseumis leidub 7 *kallisseltsi rätikuks* nimetatud säilikut, mille seisukorda võib hinnata rahuldavaks, ning veel 71 pearätikut, mille kogumisandmed on napid. Põhjuseks, miks Kihnu pearätikuid ei leia muuseumikogudest, on nende jätkuv traditsioonidel põhinev kasutamine. Olulise töö kõige väärtuslikumate Kihnu rätikute kaardistamisel on ära teinud Kai Maser, kes on aastatel 2004–2005 valmistanud koopiajoonised enam kui 20-st eraomandis olevast kallisseltsi rätikust. Jooniseid säilitatakse praegu autori erakogus.

Käesoleva artikli¹ eesmärgiks on tutvustada kihnlaste ainulaadset ja tänapäevani püsivat pearätiku kandmise kultuuri, sitsirätikute tähtsust Kihnu traditsioonilises naisterõivastuses ja tuua selgust kallisseltsi rätikute kui kogukonnasises nähtuse tähendusse, selgitades nende päritolu ja erinevust ülejäänud rätikutest.

Valdavas osas tugineb uurimus Kihnu saarel kogutud suulisele pärimusele. Küsitlused keskendusid rätikutega seotud traditsioonidele ning inimeste erakogudes asuvatele uuematele või vanematele pearätikutele. Suulised teated ja fotomaterjal on kogutud Kihnu saarel 2014. aasta aprillis Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili eriala pärimuspraktika raames ning iseseisvatel uurimisretkedel 2014. aasta oktoobris ja 2015. aasta aprillis.

Trükitud rätikud Euroopas ja Venemaal 19. sajandil

Kõige vanema ja väärtuslikuma osa Kihnu saarel kasutatavatest pearätikutest moodustavad 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul saarele toodud punasepõhjalised trükimustritega nn kallisseltsi rätikud, mis on püsinud kasutuskõlblikena tänapäevani. Et mõista paremini nende rätikute fenomeni ja hinnalisust, tasub heita pilk selle ajastu trükitehnikatele. Kuigi kihnlased ise on hinnanud rätikuid peamiselt nende ilu ja vastupidavuse tõttu ega ole rätikute täpsele päritolule tähelepanu pööranud, on uurimuslikust seisukohast oluline teada nende algset päritolu.

Euroopa trükitoöstuses sai murranguliseks aasta 1797, kui avaldati kaua saladuses hoitud materjal puuvillase lõnga ja kanga värvimise kohta nn Türgi punasega ehk krapiga (Sandberg 1994: 143). Krappi – harilikku punavärvikut (*Rubia tinctorum*) – oli seniajani edukalt kasutatud villa ja siidi värvimiseks. Türgi punast (krappi) kasutati puuvilla värvimisel Indias ja Türgis ning see oli puuvillakiu värvainet mittesiduvate omaduste tõttu mitme-etapiline ja keerukas protsess. Lisaks krapitaime juurele eeldas värvimise protseduur mitmete lisaainete nagu leelise, õli, potase, maarjajää, lambasõnniku, parkainete jm kasutamist ning kanga mitmekordset keetmist, pesemist ja kuivatamist värvimisprotsessi vältel.

Punaste kangaste trükkimise pioneeriks võib pidada Prantsusmaa idaosas Mulhouse'is asutatud ettevõtet Nicholas Koechlin & Feres, kus 1809. aastal alustati punasepõhjalise, musta neerumustriga kanga tootmist. Selline

1 Artikkel põhineb autori TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias kaitstud seminaritööl „Trükimustrilised pearätikud Kihnu traditsioonilises rõivastuses“ (2015, juh. Kristi Jõeste). Tänapäevase koostamise peamiseks nõuandjateks on SA Kihnu Kultuuriruum juhatajat Mare Mätast, Kihnu muuseumi juhatajat Maie Aava ja muuseumi perenaist Veronika Tšetšinit, Kai Maserit, Maria Michelsoni, Helyd Pöllustet, Linda Tamme, Leida Tappi, Triinu Tšetšinit, Alma Tälli ja Ulvi Umbi. Suur tänu Kristi Jõestele kõigi nõuannete ja toetuse eest.

kangas, mida nimetati *merinos*, rajas teed krapijuurte baasil saadud värvaine kasutamisele puuvillakangaste trükkimisel Euroopas. Mõni aasta hiljem leidis sama kompanii kolorist viisi, kuidas pleegitavate ainete ja mineraalsete pigmentide abil kanda algselt punaseks värvitud kangale mitmevärvilisi kujutisi (samas: 144). Katsetusi jätkates jõudis ta 1820. aastal meetodini, kuidas kroomkollasega söövitamise abil toota lihtsal viisil kahevärvilist kangast (samas: 146).

Kuigi indigosinised kangad olid Euroopa rahvuslikes tekstiilides domineerinud sajandeid, saavutasid punasepõhjalised puuvillakangad kiire populaarsuse ning trükitehnoloogia muutus ülemaailmseks äriks. Trükimustrite loomisel ammutati inspiratsiooni Pärsia kašmiirsallide mustritest, mida täiendati rikkalike lillemotiividega.

Venemaal oli levinud kangaste trükkimine trükipakkude ja matriitsidega. Punaste kangaste trükkimise tehnika jõudis Venemaale Euroopa kaudu. Türgi punase trükivärvi hakati Venemaale ekstrakti kujul importima 1800. aastatel Prantsusmaalt ja Hollandist (Meller 2007). Suures osas Moskva lähis-tele Vladimiri kubermangu koondunud Venemaa tekstiiltrükitehnoloogia edu ja kasvu põhjuseks sai sitsikangas, mis oli muudest mustrilistest tekstiilidest odavam materjal ning talupoegade ja tööliklassi hulgas väga populaarne. Trükitehnoloogia arengule aitas kaasa asjaolu, et Prantsusmaa majandussurutise tõttu jõudsid paljud kogenud värvalid, trükikalid ja kunstnikud Venemaale. (Yefrimova, Belogorskaya 1985: 7.) 19. sajandi nimekamatest tekstiiltrükitehnoloogiatest Venemaal võib esile tõsta vendadele Prokhorovidele kuulunud Trjohgornaja manufaktuuri (asutatud 1812. aastal; praeguse Trjohgornaja manufaktuuri kodulehe andmetel 1799. aastal) ja vendadele Baranovitele kuulunud omanimelist manufaktuuri (asutatud 1846. aastal). Prokhorovide tehase toodangust moodustasid suure osa sallid ja rätikud, mida toodeti kuni 20. sajandini ja trükitehnoloogiast käis. Enamikul neist esemetest oli klassikaliseks kujunenud kaunistus: lopsakad lillevanikud, laiad servaliistud rütmiliselt tasakaalustatud kimpude ja vanikutega. Trjohgornaja manufaktuuri nime all tegutseb Moskvast asuv tekstiilivabrik tänapäevani ning nende toodangus leidub väike valik endisaegsetel mustritel põhinevaid kangaid ja pearätikud.

1846. aastal monopoliseeris Baranovi manufaktuur punasepõhjaliste puuvillakangaste tootmise Venemaal ning nende peamiseks sihtrühmaks sai Kesk- ja Lõuna-Venemaa talurahvas. Baranovi tehase toodangus domineerisid lillemotiividega koos idamaised neerumotiivid. Kolme kuni nelja trükivärvi kasutamine muutis rätikud rõõmsavärviliseks ning dekoratiivseks. Rätikute trükkimisel oli kaks peamist kompositsioonivõtet: ühe variandina oli rätiku põhiosa ühevärviline, kaunistatud kahe, harvemal juhul nelja lillekimbu või neerumotiiviga; teisel juhul oli põhiosa kaunistatud väikeste motiividega.

Mõlemad variandid olid raamitud lopsaka servakirjaga. Baranovi tehase toodang võitis auhindu ja tunnustusi nii rahvusvahelistel kui Venemaa näitustel. (Yefrimova, Belogorskaya 1985: 10.) 1848. aastal kasvatas Baranovi perekonna omanduses olev Troitsko-Aleksandrovi tekstiilikompanii enda tarbeks krappi Lõuna-Venemaal Debrenti regioonis. 1889. aastast võeti kasutusele sünteetiline alisariinpunane² värv. (Meller 2007: 32.) Baranovite manufaktuur tegutses edukalt kuni 1920. aastateni.

Endisaegse Baranovi tehase mustritel põhinevaid motiive kasutab tänapäeval Moskvast asuv tekstiilifirma Artel, mis on suuresti pühendunud vanade mustritega kangaste tootmisele. Kuulsate „Vene mustrite“ sarnaseid kangaid toodavad mitmed Ameerika, Prantsuse ja Jaapani firmad, peamiselt lapitöökangaste nime all. Kihnu naised leidsid need internetiavarustest käesoleva sajandi esimesel kümnendil ning seejärel saabus saarele ka suurem hulk uusi rätiku- ja põllekangaid, mis kogukonnas meeldivat elevust tekitas.

Kihnu naise traditsiooniline rõivastus

Kihnu saare rahvarõivad moodustavad Lääne-Eesti rahvarõivarühma alarühma, mille kujunemine on seotud paikkonna asustuse, majanduselu ja kultuuriliste kontaktide iseärasustega (Kaarma, Voolmaa 1981: 279).

Kihnu riided, mida kantakse Kihnus meelsasti veel tänapäevalgi, on väiksemate moemõjutustest tingitud muutustega olnud kasutusel umbes 19. sajandi teisest poolest saadik. Kihnu naise kõige olulisem rõivaese on villane pikitriibuline seelik (foto 1) – kõrt – mille värvigamma ja triibustik väljendab naise elukaases asetleidvaid sündmusi ja nendega seotud meeleolusid. See on omamoodi kogukonnasisene märgisüsteem, „triipkood“, mida väljaspoolseisjad mõista ei pruugi.

Eri sündmuste tähistamiseks on kasutusel viis eri värvi kõrti, ning sealjuures pole tähtis mitte ainuüksi kõrt, vaid ka sellega koos kantavad riietusesemed, ilma milleta ei oleks võimalikud kõrtide erinevad tähendustasandid (Jõeste 2012: 7). Piduliku rõivakomplektina kannab Kihnu naine kõrdi juurde käiseid (*käüsed*), millel on kirjatud ehk tikitud krae, varrukavärvlid (*värglid*) ning selja alaserv. Käiste kirjamisel on kasutatud nii ristpiste- kui madalpistetikandit, krae ning seljaosa allserv on lisaks tikandile kaunistatud värvilise heegel- või niplispitsiga (*iegeldet või pulgakirjad*). 19. sajandi teisest poolest alates kantakse käiste peal trükimustrilist ja narmastega kaunistatud

2 See on esimene sünteetiliselt dubleeritud värvaine, mida kasutati tekstiilitööstuses punase värvi saamiseks. Varem kasutati punase pigmenti saamiseks krapi juuri, mis sisaldavad looduslikku alisariini, orgaanilist ühendit valemiga $C_{14}H_8O_4$.

õlarätti. (Kaarma, Voolmaa 1981: 286.) Argisema variandina kantakse villase seelikuga koos nõõbitavate hõlmadega sitsijakki, tänapäevases mõistes pluusi, mille lõiked ja kandmise komme jõudis suulise pärimuse kohaselt Kihnu 20. sajandi alguskümnenditel koos ühe mandrilt saarele kolinud rätsepaga. Igapäevastele sitsijakkidele on iseloomulik napivõitu varrukapikkus, nii ei sega jakivarrukad töötegemist. Tänapäeval on tavapärase kombineerida traditsioonilist Kihnu kõrti kõikvõimalike pluuside ja jakkidega.

Kihnu kirivöö, mille kiri moodustub madarapunasest ja tumesinisest villasest lõngast (vahel ka vähese erkroosa ja kollase lisandusega), erineb teiste piirkondade vöödest vahelduva kirja poolest: vöö algusosas on lapiline ning teises otsas küüsiline kiri. *Vööd kantakse punane pool peal; lapiline pool all, küüsiline pool üleval. Mähitakse alt üles, otsad peidetakse. Vanasti kanti vööd särgi peal, mitte seelikul* (VM Pukk 2014: V. Tšetšin).

Traditsiooniliselt kantakse jalas üle põlve ulatuvaid villaseid sukki, mille külgedel on vikeldused ning ülemine ehk sääreosa kirjatud sukahammaste, lappidega kirja ja kirjajakirjadega. Tänapäeval on moodi läinud suka kirjajakirjadega poolsukad, mis on allapoole põlve. (Aavik 2009: 99, 94.) Varemalt jalavarjudena kantud tumedad pastlad on jäänud enamasti esinejate rõivastuse osaks ning igapäevaelus asendatud kingadega. Kingi valides lähtub Kihnu naine sellest, et need oleksid kõrdiga sobivad ja mitte liiga kõrge kontsaga.

Foto 1. Kihnu naine Rosaali Karjam rätiku ja põllega. Kihnu muuseumi kogu. Jaan Rõõmuse foto.

Abielunaise rõivastusse kuuluvad tanu ja põll. Varasemaid valgeid, ainult servapitsiga ilustatud tanusid on alates 19. sajandi teisest poolest kaunistatud rikkaliku tikandiga, kuid tänapäeval on tanu välja vahetanud sitsirätikud. Neid ja tüdrukud kannavad Kihnu riiete juurde peakattena samuti rätikut, väikelapsed sitsikanga tükkidest õmmeldud titemütse. Põlled, mis 19. sajandi alguses olid valgest linasest kangast ning kaunistatud tikandiga, asendusid sajandi keskel pidulikul puhul kantavate trükimustrilise sitsipõlledega (Kaarma, Voolmaa 1981: 286). Sitsipõlledel on ka tänapäeval tähtis roll abielunaise rõivastuses.

Lõikelt sitsijakiga sarnanev naiste hall jakk sai nimetuse halli villase kanga järgi, mida selle valmistamiseks algselt kasutati. Tänapäeval õmmeldakse kergelt kehasse töödeldud lõikega jakke nii hallist, sinisest kui rohekast kangast. Kasutuselt on kadumas põlvini ulatuv, hallist vanutatud villakangast ja sitsiriidest kaelusekandiga vammus. Samuti ei ole enam levinud lambanahksete kasukate kandmine, neid asendava tänapäevased mantlid-joped.

Märkimist väärib, et Kihnu naised kannavad traditsioonilist rõivastust meelsasti kodusaares, kuid mandrile minnes seda liigse tähelepanu vältimiseks sageli ei tehta, eriti kogukonna nooremate liikmete seas.

Rätikud Kihnu naise rõivastuse osana

Kihnu naise rõivastuse juurde kuulub hulk rätikuid, mida kantakse vastavalt olukorrale ja kõrditriibustikule. Rätikuid jaotatakse Kihnu suulises pärimuses peamiselt nende päritolu, materjali, otstarbe või värvuse järgi. Ühe võimaliku jaotuse on välja pakkunud Mare Mätas (2005: 40–43), kes on rätikuid iseloomustavate parameetrite alusel jaotanud kallissitsi- ehk kallisseltsi rätikuteks; siidi-

Foto 2. Rattaga rätik. A. Tälli erakogu.
Mari Puki foto.

Foto 3. Rattaga rätik. L. Tamme erakogu.
Mari Puki foto.

Foto 4. Täkusilmadega rätik. V. Tšetšini erakogu. Mari Puki foto.

rätikuteks; Riia rätikuteks; peenvillasteks rätikuteks; Eesti-aegseteks rätikuteks; narmastega rätikuteks ja 20. sajandi keskel Rootsist saadetud rätikuteks.

Kallisseltsi ehk **kallissitsi rätikud** on Tsaari-Venemaalt pärinevad trükimustrilised puuvillarätikud. Need on peamiselt Vladimiri kubermangu trükitehase toodang 19. sajandi lõpust või 20. sajandi alguspoolest. Rätikud on alisariinpunase põhivärviga ning nende trükimustris on kasutatud kollast, rohelist, sinist, musta ja valget värvi (fotod 2, 3 ja 4). Rätikutest on kirjanduse andmetel sadu versioone (Yefimova, Belogorskaya 1985: 8) ning paljud neist jõudsid ka kihnlaste omandusse. Ligemale sajandivanused, kuid kasutamiskõlblikuna hoitud rätikud on tänapäeval kihnlaste jaoks kõige hinnalisemad.

Narmastega ääristatud heledaid **siidirätikuid** on kantud nii tanu peal kui kirikurättidena, tänapäeval neid enam ei kasutata. Siidirätte on endale soovitud noored tüdrukud edevuse pärast: *Isa oli kaupmees, tõi rätikuid oma poodi müüa. /---/ Tahtsin siidirätikut Lepa poest, papa ei tahtnud kuidagi anda, sinna läheb raha ju! Ikkagi sain siidirätiku!* (VM Pukk 2015: Täll). Siidirätikute puuduseks peetakse, et siid ei hoia *nippi* ega püsi hästi peas: *Siid ei seisa peas, laguneb seistes ära* (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp).

Riia ja Liibü rätikuteks nimetatakse meremeeste poolt Riia ja Liepajast toodud trükimustrilisi puuvillarätikuid. Peamiselt on need heledapõhjalised, erisuguste mustritega, sobilikud kandmiseks poolpunase ja kiipsuga kõrdiga. Rätikute vaatluse käigus sai tuvastatud, et neistki on osa pärit Venemaa trükitehast, nt on „Riia rattaga rätikuks“ nimetatud Trjohgornaja manufaktuuri toodang (foto 5). Rätikuid on toodud ka Meemelist (Klaipeda).

Foto 5. Riia rätik. M. Mätase erakogu.
Mari Puki foto.

Foto 6. Peenvillane rätik. A. Tälli erakogu.
Mari Puki foto

Foto 7. Sindi vabriku rätik. M. Mätase erakogu. Mari Puki foto.

Foto 8. Sindi vabriku rätik, präänikukirjaga.
A. Tälli erakogu. Mari Puki foto.

Peenvillased rätikud on pärit maailma eri paigust, nt nii Venemaalt kui Šveitsist, vanemate rätikute päritolu pole teada (foto 6). Peamiselt tarvitatakse neid kirikuskäimise rättidena, vanemate inimeste poolt ka igapäevase pearätikuna. Villaste rätikute hulgas on selliseid, mida nimetatakse „musta ristiga rätikuks“ (hoolimata sellest, et rist võib olla ka valge või muud tooni). Neil rätikutel moodustub lagipealsele motiivide asetusest lähtuvalt ristikujuuline sümbol. Selliseid rätikuid toodetakse tänapäeval Venemaal Pavlovo Posadi manufaktuuris ning ka Vene kultuuris on neid peetud kirikuskäimise rätikuteks.

Eestiaegsed rätikud on ostetud Eesti Vabariigi esimese sõltumatusperioodil (1918–1940) kohalikest kauplustest ning nende hulgas on palju rätikuid, mis on teadaolevalt pärit Sindi tekstiilivabrikust (fotod 7–9). Sindi rätikud on valmistatud õhemast puuvillakangast.

Rootsi rätikuteks nimetatakse 20. sajandi teisel poolel kihnlastele Rootsis elavate sugulaste poolt saadetud rätikuid, mida kantakse nii argikui pidupäevadel. Punasepõhjaliste kõrval esineb ka muid toone, sageli on need *agadega* ehk paabulinnusulgi või viljapead meenutava kirjaga (fotod 10 ja 11). Kuna Rootsi Dalarna piirkonna rahvapäevaste juurde kantakse samasuguse mustri- ja värvigammaga rätikuid, on neid võimalik tänapäevalgi leida. Nõukogude ajal, kui postisaadetiste saatmisel kehtisid mitmesugused piirangud, saadeti Rootsi rätikuid taskurätikute nime all (VM Pukk 2015: V. Tšetšin).

Narmastega rätikuid kantakse tanude ja käiste peal. Tanu peal kantavatest rätidest on kihnlaste poolt väärtuslikuks peetud laevaga rätikuid. Piduliku rõivastusega, punase ja poolpunase kõrdi juurde kantakse käiste peal peenvillast materjalist trükimustrilist narmastega õlarätti. Õlarätti kantakse kolmnurkselt kokkumurtuna, nii et nurk jääb seljale ning otsad pistetakse ees

vöö alla (Kaarma, Voolmaa 1981: 286). Õlarättide hulgas on tänapäeval palju Venemaal toodetud rätikuid, nt Pavlovo Posadi vabriku toodang.

Väikeseid **villaseid rätikuid** kantakse talvel peas, vahel ka sitsirätiku peale seotuna; suuremaid kantakse aga õlgadel üleriiete peal. Villaste pearätikute kohta on kasutatud nimetust *pisike paks*.

Mätase jaotuses on märkimata **bemberg-rätikud**, mida tänapäeval enam ei kasutata. Need rätikud on küll kihnlastele meelepäraste kirjadega, kuid need ei püsi peas ega hoiu *nippi* (VM Pukk 2015: Täll). *Vene aegas, kui sitsirätikuid võtta ei olnud, oli Kihnus palju bemberg-rätikusi. Kanti küll, aga nendest ei pietäs lugu!* (VM Pukk 2015: V. Tšetšin).

Tänapäeval kehtib rätikute hankimisel põhimõte „igal võimalusel ja sealt, kust võimalik“. Rätikuid otsitakse välisreisidelt, palutakse tuua sugulastel-sõpradel ning hangitakse

Foto 9. Sindi vabriku rätik. A.Tälli erakogu. Mari Puki foto.

Foto 10. Rootsi rätik, agadega. Kihnu Muuseumi kogu. Mari Puki foto.

Foto 11. Rootsi rätik. V. Tšetšini erakogu. Mari Puki foto.

veebikaubamajadest. Palju rätikuid on tänapäeval pärit Rootsist ja Tšehhist. Kõige ihaldusväärsemaks peetakse Ameerikas, Jaapanis ja Venemaal trükitavaid rätikuid endiste kallisseltsi rätikute sarnaste mustritega, mida müüakse veebikaubamajades Vene kollektiooni (Venemaal ka baranovski³ sitsi) nime all. Selliseid rätikuid kantakse pidupäevadel kallisseltsi rättide asemel. Peamiseks puuduseks võib pidada mustrite variatiivsuse vähesust, nii on mitmetel kogukonnaliikmetel peas sarnased rätikud.

Pearätiku kandmine

Erinevalt muudest Eesti aladest on Kihnus pearätiku kandmise komme kestev ja elujõuline tänapäevalgi. Rätikut kui sellist peetakse vanimaks naiste peakatteks (Manninen 1927: 45), kuid nagu teisteski piirkondades, on Kihnus abielunaised kandnud varasematel aegadel peakattena tanu. 19. sajandi esimesel poolel Kihnu tanudel tikand peaaegu puudus, sajandi teisel poolel hakati neid mandrilt toodud tanude eeskujul tikandiga kaunistama. Kuni 19. sajandi lõpuni kandsid naised tanu igapäevaselt, 20. sajandi algusest peale vaid pidulikel juhtudel. Igapäevaseks, hiljem ka pidulikuks peakatteks jäi lõua alla sõlmitav rätik. (Kaarma, Voolmaa 1981: 286–287.) Tänapäeval kasutavad Kihnu naised rahvarõivast kandes peakattena pearätikut, seda kannavad ka neiud ja tütarlapsed. Tanu kandmise komme on tasapisi hääbunud, vaid vähestel ülipidulikel juhtudel (pulmad, riiklikud vastuvõtud, olulisemad esinemised) võib näha naisi kandmas tanu ning veel harvem sellele seotud rätti. Tanude kandmise kadumist võib seletada nii moemuutustega kui sellega, et registreeritud abielude arv väheneb – palju on registreerimata kooselusid, kuid kogukonnareeglite järgi on tanu kandmise õigus vaid abielus naisel. Enamasti kantakse ka tähtsündmuste puhul kõige paremaid ja väärtuslikumaid ehk kallisseltsi rätte.

Pearätikud on alati kooskõlas kantava kõrdiga, mis väljendab eluperioodi olekuid ja meeleolusid. Pidulikul puhul kantava **punase kõrdiga** sobitatakse peamiselt kallisseltsi rätte. Sellise n-ö tsaariaegse rätiku puudumisel kantakse kõige ergemate värvidega punasepõhjalisi rätikuid. **Poolpunase** kõrdiga võib kanda valge või muud värvi põhjaga rätikuid, mille kirjades võib esineda ka punast. **Kiipsuga** ehk vähese punase ja roosa triibuga kõrdi puhul, mis on leinaajalt ülemineku rõivastus, kehtivad rätikukandmise kohta enam-vähem sarnased reeglid kui poolpunase kõrdi puhul, kuid väga vähe erku värvi (punast, roosat) on rätikus lubatud. **Sinise** kõrdiga kantakse sinise- või mustapõhjalist tagasihoidliku kirjaga rätti, mille musttris ei tohi sisalduda punast värvi; lubatud on must, sinine, roheline, hall, kollane ja valge. Musta

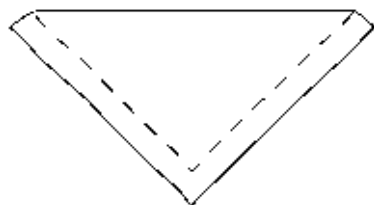
3 Viide 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguses Baranovi manufaktuuris trükitud mustritele.

leinakõrdi juurde kantakse suure leina puhul täiesti musta, ilma ühegi muustrita rätti. Leina kaudgemale jäämisel ilmuvad rätikusse väikesed valged muustrid ning hiljem võib musta kõrdi juurde kanda juba halli rätti.

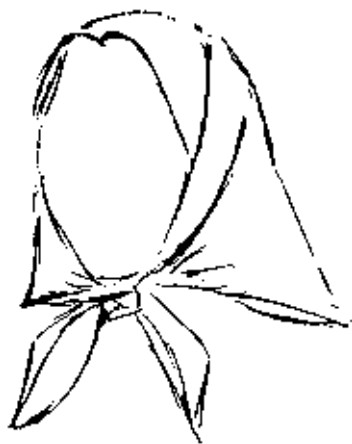
Pearätikut kantakse kolmnurkselt kokkumurtuna (joonis 1). Sellist kandmisviisi on kirjeldanud Manninen (1927: 61): *Rätiku peas kandmine ja rinna pealt või kurgu alt sõlega kinnitamine näib olevat komme, mis pärandub hallist minevikust. /---/*

Hiljemini sai viisiks kanda rätikut nii, nagu seda veelgi üldiselt kantakse: murti kolmnurka kokku ja seoti kahe otsaga lõua alla kinni. Niiviisi kanti pearätte üldiselt igatahes XVIII as. lõpul. Neiud kandsid neid sagedasti niisama, sagedasti aga pärja või mütsi peal, naised kas lihtsalt ilma muude peakateteta või ühes nendega. Tihti võeti rätik pähe tanu või mütsi kaitseks vihma, tuule, tolmu või isegi päikese pleekivate kiirte vastu.

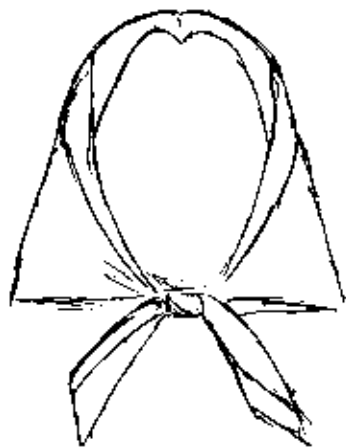
Kihnus on levinumad ruudukujulised pearätikud küljemõõduga 80–90 cm. Tavaliselt ei ole rätik murtud pooleks täpselt diagonaali mööda, vaid rätiku pealmine nurk on alumisest pikem. Rätikute pooleksmurdmine on vastav kirjeldusele, mille andis Manninen (1927: 63): *Karjast on täppis teade pearätiku murdmise kohta. See sündis nurgeti, nii et riie sai kolmnurga kuju. Kahest nurgast, mis sattusid teineteise peale, jäeti üks lühem kui teine. Lühemat kolmnurka nimetati „pisikeseks hilbuks“, pikemat „suureks hilbuks“; viimane tuli peale poole. Seesugune rätiku murdmisviis on kahtlemata olnud ka laiemalt tuttav. Kihnust ei ole teateid, et rätiku nurkasid oleks eri nimetustega*

Joonis 1. Kolmnurgaks kokkumurtud rätik. Mari Puki joonis.

Joonis 3. Rätiku mõlemale küljele seatakse sõrmedega kaks volti. Mari Puki joonis.

Joonis 2. Rätiku päheseadmisel jääb terav murdeserv ehk nipp pealae poole. Mari Puki joonis.

nimetatud; vaid vahel, kui rätik on valepidi pähe sattunud, öeldakse *pisike ots piäl* (VM Pukk 2015: Mätas). Juhul, kui rätiku küljed ei ole võrdse pikkusega (erinevus võib olla kuni 10 cm), murtakse rätik kokku nii, et pealael asuv murdejoon jääks täpselt keskele, joostes üle pealae *suure hilbu* alumise tipuni.

Väga suured rätikud, mille küljemõõt on üle 1 m, murtakse diagonaali pidi pooleks nurgast nurgani. On teateid ka suuremate ja hinnalisemate rätikute *pooleks võtmisest*, st rätik lõigati diagonaali mööda kaheks kolmnurgaks. (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp.)

Rätiku päheseadmisel jääb terav murdeserv ehk *nipp* pealae poole (joonis 2). Rätiku mõlemale küljele seatakse sõrmedega kaks volti (joonis 3). Kurgualuse sõlme tegemisel on kindlad võtted. Esmalt viiakse rätiku vasakpoolne nurk üle parempoolse, seejärel tõmmatakse lott sirgeks ning tehakse peale teine sõlm vastupidises suunas. Rätiku nurgad peavad jääma suunaga allapoole, need ei tohi *silma vaadata*.

Päeva jooksul võib tekkida vajadus päheseotud rätikut kohendada, sõltuvalt sellest, mis materjalist on rätik ja kui hästi püsib kurgualune sõlm. Kui rätik kipub kuklasse vajuma ja juuksed langevad rätiku alt välja, siis tõmmatakse rätik üle otsmiku ja lükatakse uuesti tagasi. Enamasti ei võeta rätikut peast ära, kohendatakse vaid sõlme. Rätiku sidumine tanu peale toimub samade reeglite alusel nagu tavaline pähesidumine. Tanu peal kantava rätiku mõõtmed on suuremad ning tanu peal kantakse ka peenvillaseid rätikud.

Rätiku kandmise õigete viiside järele toimub kogukondlik valve, kuid see on nõrgenemas. Nõue, et naisterahva juuksed rätiku alt paista ei tohi, on aegade jooksul leebemaks muutunud, seda on tinginud ka soengumoe muutused, nt ettelõigatud tukk (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp; VM Pukk 2015: Täll). Kui veel paarikümne aasta eest peeti naisterahva puhul rätiku kaelas kandmist halvaks tooniks (selle kohta kasutavad kihnlased väga vänet väljendit *kahtede riistadega*, kuna kaelarätikud kuuluvad meesterõivastusse), siis tänapäeval suhtutakse sellessegi leebemalt. Rätiku kaelaskandmise kombe kohta ütlevad 1970. aastate alguspoolel sündinud naised, et see tuli moodi, kui „uue“ Eesti Vabariigi aegadel hakati Kihnu uusi rätikuid tooma. (VM Pukk 2015: Aav; VM Pukk 2015: V. Tšetšin.) Ka on see põlvkond nooremas eas kandnud rätikut viisil, et peale kolmnurgaks murdmist keeratakse otsmikule jääv serv veelkord kahekorra peale (VM Pukk 2015: Aav) või kantakse rätikut kuklasse sõlmituna, kuid kumbki viis ei ole traditsiooniline ega pidulik. Üldiselt peetakse kogukonnas siiski paremaks, et noored inimesed kannavad rätikut vähemalt kaelas, kui et nad seda üldse ei kannu (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp). Samal ajal on väga teadlikke noori kogukonnaliikmeid,

kes peavad kõrdiga koos pearätiku kandmist loomulikuks ja ainuvõimalikuks ning tunnevad intensiivset huvi uute rätikute hankimise vastu (VM Pukk 2015: Michelson; VM Pukk 2015: T. Tšetšin).

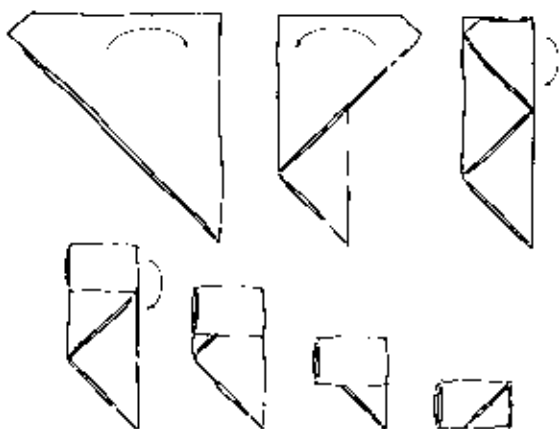
Sitsirätiku hoidmine ja hooldamine

Kihnu sitsirätikute iseloomulikuks tunnuseks on nipp ehk tugev murdejoon pealael. Seda, et nipp rätikus püsiks, tagab rätikute omapärane voltimisviis. Juba kolmnurkseks kokkumurtud rätik murtakse veelkord pooleks, pealmine pool vastamisi, pahem pool väljapoole. Seejärel volditakse rätik $1/3$ kaupa lõõtsana kokku ning lapatakse ülemisest servast alates veelkord kokku (joonis 4). Kogu toimingut teostatakse rätikut vastu rinda hoides. Kokkulappamine käib *käe järgi* – murdeserv, millest moodustub nipp, jääb vasaku käe poole. Teistpidi kokku volditud rätiku kohta öeldakse *valekätt kokku pandud*.

Pearätikuid ei triigita, seda kinnitasid kõik küsitletud, veel tänapäevalgi pannakse kokkumurtud rätik voltide säilitamiseks padja alla (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp; VM Pukk 2015: Umb). Et nipp hästi terav oleks, taoti endistel aegadel rätikuid kahe kivi vahel; on juhtumeid ka rätikute katki tagumisest (VM Pukk 2015: Täll). Kokkupakitud rätikuid hoitakse enamasti aidas rõivakirstus. Tänapäeval hoitakse rätikuid ka toas, nooremad inimesed hoiavad rätikuid rõivakapis.

Samuti ei ole kombeks hinnalist rätikut pesta. Kord pestud kalliseltsi rätik minetab oma väärtuse, muutub argiseks esemeks ja „vanaks“ ning seda peetakse koduse rätikuna, nt pühapäeviti. Äärmisel vajadusel loputa-

takse rätikuid õrnalt äädikavees või pehmes ja jahedas vihmavees (VM Pukk 2015: V. Tšetšin; VM Pukk 2015: Tamm, Tapp). Sellest võib järeldada kahte. Esiteks hoiti rätikuid hoolega ja kanti just nii vähe, et need ei määrduks. Teiseks pidi olema olema piisavalt suur varu rätikuid, et neid sageli vahetada ja sama rätikut harva kanda. Rosaali Karjam on kirjas Kärt Summatavetile selgitanud: *Kellel kui palju on, sellest ei räägita, ainult pannakse tähele, et ei oleks vähe. /---/* *Ema tõi naabri tüdrukule sellise kirjaga rätiku ja*

Joonis 4. Rätiku voltimine. Mari Puki joonis.

minule samuti. Mul on praegugi hoitud, vahest peas, kuid pole veel ära pidanud. Nagu kuuled, kasutatakse kord aastas või veel harvemini mitme aasta tagant kord (Summatavet 2010: 112). „Vanu“ ja „ärapeetud“ rätikuid tarvatakse koduseid toimetusi tehes, kodust välja nendega ei minda.

Oma esimese väärtusliku rätiku sai tütarlaps juba õige väiksena – ristseteks kingitud hambaraha eest töid vanemad lapsele rätiku, võimalusel oli selleks kalliseltsi rätik (VM Pukk 2015: Täll). Rosaali Karjam kirjeldab, et tema sai oma esimese rätiku kolmeaastasena (Aavik 2009: 180). Rätikukirst oli emadel ja tütaridel ühine seni, kuni tütred kasvasid ja mehele läksid või sagedamini iseseisvalt kodust väljas käima hakkasid.

Rätikute arvu ühe omaniku kohta on pea võimatu välja tuua, neid on kihnlase jaoks „palju“ ning *massakas* ehk asjassepühendamatu mandriinimene määratleks ilmselt „väga palju“. Uusi rätikuid, mida kogutakse ja hoitakse, on kirstupõhjades *poe moodi kokku panduna* varuks igas peres. Eraldi arvestust peetakse kalliseltsi rätikute ja kirikuskäima rätikute üle ning lisaks on igapäevased pearätikud (VM Pukk 2015: Mätas).

Kalliseltsi rätikud ja nende tähendus Kihnu kultuuriruumis

Nagu eespool öeldud, nimetatakse kalliseltsi või kallissitsi rätikuteks enamasti Tsaari-Venemaalt pärit punasepõhjalisi rätikuid, mida kantakse koos punase kõrdiga. Tähenduslik nimetus *kalliseltsi rätik* on trükimustriliste sitsirätidele omistatud ja säilinud Kihnu kultuuriruumis, seega on tegemist kogukonnasisese määratlusega. Väljastpoolt tulija ei suuda „sitsi võimu“ lõpuni aduda, seda enam, et sitsikangast on hakatud pidama väheväärtuslikuks, pigem argipäevaseks materjaliks ning trükimustridki ei ole tänapäeval enam ihaldusväärased. Selle kohta on märkinud Mare Mätas intervjuus Eesti Päevalehele: *Kihnlane peab põlleriidel ja sitsirätikul ilusaks neerumotiivi. Kuna kihnu rahvariie on elus ja me kanname seda kogu aeg, on tähtis, et abielunaine vahetaks kogu aeg põlle ega käiks peol ühe ja samaga. Samuti vaatavad kõik, millist rätikut naine kannab. See on üks asi, mis paneb kihnlase silmad särama. Sellest ei saa aru ei etnoloogid ega folkloristid, kes on vaimse kultuuri uurijad. Etnoloogide jaoks on rätik ja põll sissetoodud kraam ja seepärast leitakse, et see ei ole ehe, aga tegelikult on kihnu naise jaoks olnud vähemalt üle 100 aasta kõige tähtsam, missugused tema rätik ja põll välja näevad* (Saare 2006).

Kalliseltsi rätikute mõiste ei ole kihnlaste jaoks ajas muutunud – värvi-, mustri- ja materjaleelistused on püsinud tänapäevani. Kihnu kogukonnas peetakse kõige hinnatumaks just 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses Venemaal Vladimiri kubermangus Aleksandrovi maakonna vabrikutes toodetud sitsirätikuid. Nende peamiseks väärtuseks loetakse nii materjali kui trüki kvaliteeti: kõnealused rätikud on valmistatud

Foto 12. Öite ja väätidega servakiri.
Kai Maseri koopiajoonis.

Foto 13. Öite ja väätidega servakiri.
Kai Maseri koopiajoonis.

Foto 14. Agadega servakiri. Ulvi Umbi erakogu. Mari Puki foto.

tihedakoelisest puuvillariidest ning püsivad hästi peas, rätikud on käinud käest kätte ja säilinud kasutamiskõlblikena rohkem kui sajandi. Hinnatakse sedagi, et rätikute trükimustrid on vastupidavad, need ei pleegi ega tuhmu pesus: *Vanadest kallisseltsi tükkidest tehti veel titemütse ning kui need siis pesti, siis uus sits on ammu enne lagunened ja värvi kaotanud, kui vana kallisseltsi tükk peab ikka värvi* (VM Pukk 2015: Aav). Peas kandmiseks mitesobilikud kallisseltsi rätikud kasutakse viimse võimaluseni ära, neist lõigatakse titemütside lappe või kasutatakse rõivaste kantimisel. Kõigist vestlustest ilmnes, et kuigi on olnud võimalik hankida ka peenvillaseid trükimustrilisi ja siidirätte, on kihnlase jaoks kõige hingelähedasem ja hinnalisem just puuvillane pearätik.

Kallisseltsi puhul hinnatakse oluliseks õiget punast tooni. Värvitooni määratlemine on keeruline ning võimalik vaid võrdlemise teel teiste, „mitteõigete“ punaste toonidega. Koos Kai Maseriga, kes on koopiajoonistena talletanud märkimisväärse osa Kihnu kallisseltsi rätikutest, leidsime jooniste ja rätikute värvitoonide põhjal kõige lähedasemad olevat Pantone värvikoodid 186 ja 187. Trükitoöstusest tavakäibesse tulnud terminid Türgi punane ning alisariinpunane on kihnlastele tundmatud, samuti ei arvata kallisseltsi rätikuid ka madarapunased olevat. Lähemal vaatlusel oli võimalik tuvastada, et osa rätikuid on trükitud kollasele kangale ning valge värv mustris ei ole mitte kanga põhitoon, vaid eraldi värvikihtina peale trükitud.

Kallisseltsi rätikute ühendavaks jooneks on ornamentika ja kompositsioon. Rätiku muster koosneb kas öite ja väätidega (foto 12 ja 13), sulgede ehk *agadega* (foto 14), neerudega (foto 15) või mõnel puhul ka omapäraste „sarvedega“ (foto 16) servakirjast, mis on mõlemalt poolt piiratud peenikese geomeetriselise ornamendijoonega, ning põhjakirjast. Põhjakirjadest peetakse kauneimaks suurt rattakujulist motiivi, mis omakorda koosneb neerudest,

Foto 15. Neerudega servakiri.
Kai Maseri koopiajoonis.

Foto 16. Sarvedega servakiri.
Kai Maseri koopiajoonis.

Foto 17. Mörtsipulkadega rätikukiri.
V. Tšetšini erakogu. *Mari Puki* foto.

lehtedest või geomeetrilistest ornamentidest.

Rätikute nimetused on enamasti tuletatud rätikupõhja mustrite järgi. Vaatluste jooksul pildistasin üles 3 rattaga rätikut (fotod 2 ja 3), 3 täkusilmadega rätikut (foto 4), kolm mörtsipulkadega rätikut (foto 17) ning ühe agadega rätiku (foto 14). Maasikalehekirjaga rätikut ainult nimetati. Vaadeldud ja pildistatud kallisseltsi rätikutest õnnestus vabrikumärkide põhjal tuvastada kümme Baranovi manufaktuuri toodanguna.

Nimetuse *kallisselts* päritolu kohta arvasid vanemaealised küsitletud, et oma kvaliteedist sõltuvalt olid need rätikud hinna poolest kallimad. Kahjuks ei mäletanud keegi intervjuueeritavatest rätiku ligikaudsetki maksumust. Rätikute hankimise kohta sain järgmisi teateid: meremehed, kivilaevadega sõitjad töid Riiast ja Venemaalt, toodi nii kingituseks kui ka soovi järgi (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp). Kõige täpsemalt oskas rätikute Kihnu jõudmist kirjeldada Ulvi Umb: *Tolli talust pärit kapten, kes oli tubli mees ja käis palju reisidel, vedas võibolla*

Foto 18. Kallisseltsi rätikud, Baranovi manufaktuur. Kihnu muuseumi kogu. *Mari Puki* foto.

kivilaevadel kive, tema tõi rätikuid oma lastele. Nad käisid Riias kõige rohkem, Jakob oma laevaga, Riia on kõige rohkem välja toodud. Nendel oli raha ja nemad töid, sellepärast. Need olid ju ilusad rätikud! (VM Pukk 2015: Umb). R. Karjami mälestustest on võimalik lugeda, et Kihnus on käinud ka rändkaupmehi, kes kalliseltsi rätikuid müüsid (Summatavet 2010: 112). Kalliseltsi rätikuid hangiti ruhnlaste käest vahetamise teel. Kui Ruhnu elanikud 1944. aasta sõja jalust Rootsi põgenesid, ei peetud uues keskkonnas rätikuid vajaminevaks, need anti Kihnu sugulastele või saadeti hiljem Kihnu tagasi (VM Pukk 2015: Tamm, Tapp; VM Pukk 2014–2015: V. Tšetšin; VM Pukk 2015: Täll).

Kalliseltsi rätikute omamine on Kihnu kogukonnas omamoodi staatuse-sümbol – uhkemaks ja rikkamaks peetakse seda, kel rohkem rätikuid; rätikute ringlemist jälgitakse väga tähelepanelikult (Mätas 2005). Traditsiooniliste kolmepäevaste Kihnu pulmade käigus vahetavad oma põllesid ja rätikuid lisaks pruudile ka pulmakülalised ning kirikupühadel jälgitakse hoolega, millised rätikud on teistel peas. Rätikuid ostetakse *poolpidustena* ehk kasutatutena tänapäevalgi. Uuemaid ja vähekasutatud rätikuid hoitakse varuks. Iga ema hoolitseb selle eest, et tal oleks tütardele midagi parandada ning poegade emad hoiavad rätikuid isegi tulevaste miniate tarbeks. Kui vanasti oli kombeks kosjade järel tulevasele miniale viia ämma poolt villakott, et minia saaks hakata lõnga ketrama ja veimeid valmistama, siis tänapäeval sisaldab nn villakott kingitusena ka rätikut (dokfilm „Kihnu kosjad“ 2009).

Kalliseltsi rätik on parandväärtusega ese ning raha ekvivalent veel tänapäevalgi. Rätikud liiguvad parandamise teel peamiselt perekonna naisliini pidi. Rätikutega tasutakse abistamise ja heategude eest, samuti kingitakse ära noorematele sugulastele, kui neid enam ealiselt kanda ei sobi – eakamad naised ei pea sobilikuks punase kõrdi kandmist ning koos sellega kaob vajadus punaste rätikute järele. Rätikuid hoitakse ja kogutakse ka selleks, et neid vanaduspõlves abistajatele anda (Mätas 2005).

Kokkuvõte

Rätiku kandmine peakattena ei ole tänapäevases rõivastuses enam moes, rääkimata selle pidulikkusest. Kihnus on rätikukandmise komme säilinud, kuid reeglid on ajaga muutunud pisut lihtsamaks – kui traditsiooni kohaselt kandsid abielunaised rätikut tähtsündmuste puhul tanule seotuna, siis tänapäeval seovad nii vallalised kui abielunaised pidulikul puhul enamasti vaid rätiku pähe, järgides siiski kogukonnas kehtivaid tavaid. Need määravad ära kõrdiga kooskõlas olevad värvitoonid, rätiku päheseadmise ja kokkuvoltimise reeglid. Reeglite järele valvavad eeskätt kogukonna vanemad ja teadlikumad liikmed, kelle südameasjaks on saarele omaste rõivastumistraditsioonide jätkumine.

Sitsirätikuid on peetud Kihnu traditsioonilise rõivastuse lahutamatuks osaks 19. sajandi lõpust tänapäevani, mil oluliseks teguriks on muutunud rõivastusega sobilike rätikute kättesaadavus. Nende otsimisele ei väsi aktiivsemad Kihnu naised pühendamast aega ega ressursi ning see ületab isegi päevalehe uudiskünnise. Rätikuid liigitatakse nii nende materjali, päritolu kui kasutusotstarbe järgi. Kihnu naise rõivastuses kasutusel olnud rätikutest tuntakse tänapäevalgi seitset eri liiki. Rätikutele antud nimetused, mis põhinevad nende päritolul ja muustritel, antakse edasi kogukonnasiseselt suulise pärimusena ja kestavad põlvest põlve. Samuti on Kihnu naiste jaoks oluline hoida ning koguda rätikuid järeltulevatele põlvedele, sest niisugune on komme. Kihnu rätikukandmise tava ning sellega seotud reeglid on ainulaadne, tugevalt kogukondlikul tasemel väljakujunenud nähtus, mida võib nimetada kollektiivseks ilumeeleks.

Otsides vaatluste käigus kallisseltsi rätide servadest vabrikumärke ja võrreldes rätikute trükimustreid publitseeritud materjaliga, sain kinnitust oletusele, et hulk kallisseltsi rätikuid ja ka Riia rätikuteks nimetatud rätikuid on pärit Venemaalt, peamiselt 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Trjohgornaja ja Baranovi manufaktuuride toodangust. Valdav enamik Kihnus vaadeldud ja pildistatud ning Kai Maseri koopiajooniste kogus olevaist kallisseltsi rätikute mustritest on tuvastatavad Baranovi manufaktuuri toodanguna.

Kui 2000. aastate alguses oli õhus küsimus, kas Kihnu riided jäävad kestma ka siis, kui kihnlaste jaoks nii olulisi rõivalisandeid eriti saada pole, siis praegu selle pärast südant valutama ei pea. Kallisseltsi rätti ei saa päriselt millegagi asendada, kuid kuna seda ei saa piduliku rõivakomplekti terviklikkust ja täiuslikkust arvestades ka ära jätta, võtab noorem põlvkond omaks uusi rätikud. Näiteks on leidnud heakskiitu ja poolehoidu Venemaa tekstiilifirmade poolt toodetud rätikud, mis jäljendavad endisaegse Baranovi manufaktuuri mustreid. Neid kantakse meeleldi igapäevaselt, kuigi need pole sama väärtuslikud kui vanad kallisseltsi rätid. Nii nende kui ka teiste rätikute puhul, mis on toodetud endisaegsete mustrite koopiana või mustreid jäljendades, peetakse olulisimaks puuduseks kanga viletsamat kvaliteeti ning mitte päris õiget punast tooni. Kuna Tsaari-Venemaal toodetud rätte on järjest vähem tõenäoline hankida isegi järelturult – hinnad on väga kõrged ja seisukord küsitav – on hakatud austusega kohtlema ka nüüdisajal hangitud rätte, mis oma visuaalse ilu poolest on lähedased hinnaliseks peetud tsaariaegsetele rätikutele. Kihnu naistel ei ole puudust ettevõtlikkusest ega nutikusest, sobilike rätikute puudumisel leitakse omavahel värvide poolest kokkukõlavad kangad ning ömmeldakse mustriliisele kangale külge teisest kangast poort. Usinamad kogukonnaliikmed tegelevad rätikute ja võimalike uute ostukohtade otsimisega. Kättesaadavamaks muutunud reisimisvõimalused ning tänapäevane internetikaubandus on

avardanud ka Kihnu kogukonna võimalusi hoida oma rõivatraditsiooni jätkuvalt elusana. Kui palju on kellegi rõvakirstus vanu rätikuid, on hästihoitud saladus isegi Kihnu kogukonnas. Kogukonnasisese kokkuleppena on kalliselti rätikutele omistatud erilise, omaniku staatust rõhutava eseme roll.

Mari Pukk. Helve Maripuu foto.

Mari Pukk (sündinud 1968) on lõpetanud 2010. aastal rahvusliku tekstiili eriala Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis. Alates 2012. aastast õpib Viljandi Kultuuriakadeemias rahvusliku tekstiili õppekaval. Töötanud ajakirja Käsitöö toimetajana ning avaldanud ajakirjas kaastöid. On läbi viinud mitmesuguseid käsitöökoolitusi ning teinud toimetajatööd käsitööraamatute koostamisel. Alates 2015. aastast töötab Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis tekstiilkäsitöö erialade aineõpetajana.

Allikad

Aavik, Svea (koost.) 2009. *Elumõnu*. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut.

Jõeste, Kristi 2012. *Kihnu kördid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus. Studia Vernacula* 3. Viljandi: Eesti Loomeagentuur.

Kaarma, Melanie, **Voolmaa**, Aino 1981. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kalle, Maaja 2012. *19. sajandi II – 20. saj. I poole Lääne-Eesti saarte lasterõivad muuseumikogude ja arhiivifotode põhjal. Rahvarõiva-ainelise laste rõivakollektsiooni valmistamine*. Lõputöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond.

Manninen, Ilmari 1927. *Eesti rahvariieete ajalugu. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 3. Tartu.

Meller, Susan 2007. *Russian Textiles. Printed Cloth for the Bazaars of Central Asia*. New York: Abrams.

Mätas, Mare 2005. Kihnu rätikud 20. sajandil. – *Konverentsi „Individaalne ja kollektiivne traditsionaalses kultuuris“ teesid*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 40–43.

Saare, Anu 2006. Manija ja Kihnu naised said sitsirätikud pähe. – *Eesti Päevaleht* 11.03. <http://epl.delfi.ee/news/eesti/manija-ja-kihnu-naised-said-sitsiratikud-pahe?id=51033747> (13.01.2015)

Sandberg, Gösta 1994. *The Red Dyes: Cochineal, Madder and Murex Purple*. Asheville: Lark Books.

Summatavet, Kärt 2008. *Kihnu Roosi kindakirjad*. Tallinn, Viljandi: Ajakirjade Kirjastus.

Summatavet, Kärt 2010. *Kihnu Roosi käsitöökoogu*. Tallinn: Varrak.

Yefrimova, Louisa, **Belogorskaya**, Rina 1985. *Russian Kerchiefs and Shawls*. Leningrad: Aurora Art.

Internetiallikad

Trjohornaja manufaktuuri koduleht.
<http://www.trekhgorka.ru/history> (31.04.2015)

Käsitöökirjalised allikad

Pukk, Mari 2015. *Trükimustrilised pearätikud kihnu traditsioonilises rõivastuses*. Seminaritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond.

Sutt, Maile 2006. Körtide kandmise tavast ja muutustest Kihnu saarel kolme põlvkonna jooksul. Seminaritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakond.

Sutt, Maile 2007. Kortide kandmise tavast ja muutustest Kihnu saarel kolme põlvkonna jooksul. Diplomitöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakond.

Film

Muhu, Meelis (režissöör) 2009. *Kihnu kosjad*. Tootja Rühm Pluss Null. Pikkus 59 minutit.

Koopiajoonised

Maser, Kai 2004–2005. 20 koopiajoonist Kihnu naiste erakogudes asuvatest pearätikutest ja põllekangastest. Kihnu. Joonised asuvad autori erakogus.

Esemelised allikad

Töö valmimisel on kasutatud Kihnu muuseumi esemekogu.

Autori välitöömaterjalid

VM Pukk 2015: Aav, Täll = M. Puki vestlus Kihnu muuseumi juhataja Maie Aava (s 1973) ja Alma Tälliga (s 1927). Salvestatud aprillis 2015. Salvestis autori valduses.

VM Pukk 2015: Michelson = Autori kirjavahetus Maria Michelsoniga (s 1987) aprillis 2015. Kirjavahetus autori valduses.

VM Pukk 2014–2015: Mätas = Autori kirjavahetus ja vestlused SA Kihnu Kultuuriruum juhataja Mare Mätasega (s 1975) vahemikus 04.2014–04.2015. Allikad autori valduses.

VM Pukk 2015: T. Tšetšin = Autori kirjavahetus Triinu Tšetšiniga (s 1992) aprillis 2015. Materjalid autori valduses.

VM Pukk 2014–2015: V. Tšetšin = Autori vestlused ja telefonikõned Kihnu muuseumi perenaise Veronika Tšetšiniga (s 1972) vahemikus 04.2014–04.2015. Märkmed autori valduses.

VM Pukk 2015: Tamm, Tapp = Autori vestlus Linda Tamme (s 1940) ja Leida Tapiga (s 1930). Salvestatud aprillis 2015. Salvestis autori valduses.

VM Pukk 2015: Umb = Autori vestlus Ulvi Umbiga. Salvestatud aprillis 2015. Salvestis autori valduses.

Printed pattern headscarves in the cultural space¹ of the island of Kihnu

Abstract

This article provides an overview of the unique tradition of the islanders of Kihnu of wearing headscarves. I discuss the importance of cotton print headscarves in the traditional clothing of Kihnu women and explain the meaning of kallisseltsi headscarves as an intra-community phenomenon, giving an overview of the origin and characteristics thereof.

Cotton print headscarves are considered an integral part of Kihnu traditional clothing, but as purchased goods they have, up to the present, remained beyond the scope of ethnographic studies. Headscarves are classified by material, origin and purpose. Even today seven different types of headscarves are known: names were assigned to the different types based on their patterns. Headscarves must always be worn in harmony with the main item of clothing: the skirt. The colours and stripes of the skirt convey the events that take place in the course of a woman's life. Adherence to the rules is supervised by the elders of the community and the more knowledgeable members who look after the preservation of the island's traditions. As in the case of wearing, there are specific unwritten rules concerning the care, storage and folding of headscarves.

In the Kihnu community the most valuable cotton headscarves are those made of red printed calico that were produced in the late 19th century and the early 20th century in Russia, in the Province of Vladimir in Aleksandrov County. Elsewhere in the world, the headscarves are also known by their main colour – Turkish red. The owning of kallisseltsi headscarves is in a way a status symbol in the Kihnu community: the owner of the largest number of headscarves is considered the proudest and richest. The circulation of headscarves is very carefully monitored and the most valuable ones are only worn during important life events.

Keywords: Kihnu island, folk costumes, headscarves, communal clothing norms

1 The Kihnu island has been entered into the UNESCO List of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity as the Kihnu Cultural Space.